

PŘEDMLUVA

Otázkami vývoje praslovanštiny, a to zejména fonologického systému, jsem se začal zabývat už v padesátých letech, kdy jsem byl pověřen přednáškou z české historické mluvnice (od r. 1951). Potřeboval jsem totiž při výkladech historického vývoje češtiny navazovat na stav pozdně praslovanský. Vznikly tak zároveň dva články, a to *Neskoľko zamečanij o razvitii fonetičeskoj sistemy praslavjanskogo jazyka* (SPFFBU A 4, 1956, s. 19–23) a *Vývoj hláskového systému českého jazyka se zvláštním zřetelem k nářečím na Moravě a ve Slezsku* (Slovo a slovesnost 17, 1956, s. 65–78). Tento poslední článek se sice zabýval spíše historickým vývojem češtiny, nicméně se zčásti dotýkal i praslovanského stavu. Následovaly články *K vývoji hláskového systému polského jazyka* (SPFFBU A 5, 1957, s. 39–44) a kongresová přednáška *K vývoji západoslovanského samohláskového systému* (Čs. přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958, s. 125–135). Praslovanštiny se týkaly i úvodní části vysokoškolského učebního textu *Vývoj českého hláskosloví a tvarosloví* (Praha 1962; spolu s D. Šlosarem, který napsal tvarosloví; v 2. vydání *Vývoj mluvnického systému českého jazyka*, Praha 1965, kde dalším spoluautorem byl J. Bauer, který napsal vývoj syntaxe). Spolu s M. Čejkou jsme napsali s použitím glottochronologické metody článek *K otázce vzniku a diferenciacie slovanských jazyků* (SPFFBU A 11, 1963, s. 5–20), v němž jsme slovanské jazyky konfrontovali jednak mezi sebou, jednak s ostatními indoevropskými jazyky, ba i s jazyky mimo indoevropskou rodinu, tj. s jazyky uralskými a altajskými, a zjišťovali tak časovou hloubku diferenciacie v různých obdobích vývoje. Výsledky srovnání se slovanskými jazyky jsme pak srovnali s běžnými výsledky získanými historicko-srovnávací metodou. Stanovili jsme tak časovou hloubku základního rozpadu praslovanského jazykového společenství do X. století, což je v plné shodě se značnými změnami ve fonologickém systému slovanských jazyků v tomto období. Praslovanskému vývoji byly věnovány i úvodní kapitoly *Vývoje fonologického systému českého jazyka* (Brno 1966¹, 1968²), a *Historického vývoje češtiny* (Praha 1977; spoluautoři D. Šlosar a J. Bauer). Nad pozdně praslovanským stavem a vývojem ruského jazyka jsem se zamyslel v článku *Teze k fonologickému vývoji praruštiny* (SPFFBU A 16, 1968, s. 59–73) a v kongresové přednášce *Pozdní praslovanština*

a její vývoj na východoslovanském území (Čs. přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě, Praha 1973, s. 29–39).

Zásadní studií zabývající se praslovanštinou a jejím chronologickým členěním je však stať *K chronologii foneticko-fonologických změn v praslovanštině* (Slovo a slovesnost 34, 1973, s. 115–123), která vlastně tvoří jakési předběžné resumé této práce. Uvedená studie vzbudila veliký zájem u mého někdejšího univerzitního učitele akad. B. Havránka. Ten mě tehdy vyzval, abych svou studii rozpracoval do podoby monografie. Pro různé překážky služebního i osobního rázu tak činím teprve nyní po deseti letech. V doplněné, ale na druhé straně i zkrácené a přepracované podobě byla uvedená studie přednesena jako kongresová přednáška v Zagrebu s názvem *Praslovanština a její chronologické členění* (Čs. přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů v Zagrebu, Lingvistika, Praha 1978, s. 141–150). Praslovanštinou a jejím vyústěním do vývoje bratrského jazyka slovenského se zabývá kongresová přednáška *Praslovanská geneze slovenštiny* pro IX. mezinárodní sjezd slavistů v Kyjevě (Československá slavistika 1983, s. 5–12), navazující na dva obdobné články o slovenštině (psané z různých aspektů): např. *Zamyšlení nad genezí slovenštiny* (Slovo a slovesnost 41, 1980, s. 1–6).

Hláskového vývoje v morfologickém tvaru se týká článek *K zakončení nom. sg. o-kmenů v praslovanštině* (SPFFBU A 20, 1972, s. 5–7) a obecně se slavistickou problematikou zabývá popularizující článek *K otázkám slovanské jednoty a k vzájemným vztahům slovanských jazyků* (časopis Universitas 68, Brno 1968, č. 2, s. 17–26). Vznikem tzv. přechodových dialektů se obírá kongresová přednáška *Přechodové dialekty a jejich význam pro poznání vzájemných vztahů slovanských jazyků* (Čs. přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze, Praha 1968, s. 145 až 154).

Paralelně s vývojem praslovanštiny a slovanštiny jsem se zabýval i otázkami srovnávání jazykových rodin. Patří sem článek *Osnovnoj slovarnyj fond i rodstvo jazykovych semej* (SPFFBU A 3, 1955, s. 5–10), kde jsem nastínil možnost využití základního jádra slovní zásoby pro zjišťování genetických vztahů jazykových rodin. Zvláštní pozornost byla věnována vztahům indoevropsko-uralským (jako námět tam bylo navrženo srovnání maďarského *két, ketiő* (a fin. *kaksi < kakti*) se slovanským *četa* „pár“). Za dvanáct let v r. 1967 jsme spolu s A. Erhartem napsali článek *K otázce vztahu indoevropských jazyků k jiným jazykovým rodinám* (Slovo a slovesnost 28, 1967, 385–393). Větší část článku tehdy napsal A. Erhart, já jsem dodal jen některé myšlenky týkající se vztahů indoevropsko-uralských a přesahu zájmných elementů do jazyků altajských, jak to bylo uvedeno už v citovaném článku *K otázce vzniku a diferenciaci slovanských jazyků*, napsaném spolu s M. Čejkou (1963). V téže době, kdy vyšel náš článek (1967), byla vydána předběžná práce V. M. Illiče-Svityče *Materialy k sravnitel'nomu slovarju nostratičeskich jazykov* (Etimologija 1965, Moskva 1967), s níž jsem se seznámil až po otištění našeho článku. Spolu s M. Čejkou jsme se začali touto problematikou zabývat (zpočátku pro účely populárně vědné, později i vědecké) a po vydání knihy V. M. Illiče-Svityče

Opyt sravnenija nostratičeskich jazykov – Sravnitel'nyj slovar' (I. díl Moskva 1971, II. díl Moskva 1976) jsme tuto práci společně recenzovali v časopise *Slovo a slovesnost* (1975, 1977) a v Sborníku prací filozofické fakulty brněnské univerzity (A22/23, 1974/1975 a M. Čejka sám v čísle A 27, 1979). Srovnávání fonologických systémů v rámci nostratické velkorodiny mě přivedlo k myšlence nově vyložit vývoj indoevropského konsonantismu. Učinil jsem tak v člancích *Der indoeuropäische Konsonantismus im Lichte der nostratischen Theorie* (SPFFBU A 24, 1976, s. 17–26) a *Indoevropské okluzivy a nostratická teorie* (*Slovo a slovesnost* 39, 1978, s. 304–307). Tento nový výklad indoevropského konsonantismu byl pojat i do této práce a z něho také při výkladu praslovanského stavu vycházím.

Tak se oba směry historického bádání o jazyce spojily a vzájemně doplnily. Ukázalo se zároveň, že nostratický a protoindoevropský typ slabiky a slova, který si můžeme znázornit jako *CACA* (*C* = konsonant, *A* = vokál), se znovu objevil po provedení všech praslovanských změn, a to téměř ve stejné podobě.

Ve své nynější práci jsem se kromě svých vlastních článků a studií (vycházejících samozřejmě z dostupné literatury) opíral i o další rozsáhlou literaturu. Pro nejstarší období to byla kromě prací V. M. Illiče-Svityče hlavně monografie A. Erharta *Indoevropské jazyky* (Praha 1982), shrnující přehledným způsobem dosavadní názory o indoevropském prajazyce a podávající zároveň i nové výklady (a také poprvé přihlížející do jisté míry i k našim pracím o nostratické teorii). Pro vlastní praslovanské období to byla především kniha K. Horálka *Úvod do studia slovanských jazyků* (2. vyd. Praha 1962), dále práce Komárkovy a Marešovy (zejména jeho studie *Vznik slovanského fonologického systému a jeho vývoj do konce období slovanské jazykové jednoty*, *Slavia* 25, 1956, s. 443–495 a jeho kniha *Diachronische Phonologie des Ur- und Frühslavischen*, Mnichov 1969), práce Z. Stiebera *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich* (*Fonologia*, Varšava 1969, *Fleksja imienia*, Varšava 1971, *Fleksja werbalna*, Varšava 1973) a dále rozsáhlá monografie G. Y. Shevelova *A Prehistory of Slavic* (Heidelberg 1964). Vydutně jsem přitom čerpal materiál z obou našich českých etymologických slovníků, tj. slovníků V. Machka (1957, 1968) a Holuba-Kopečného (1952), dále z *Etymologického slovníku slovanských jazyků*, z jeho prvních dvou dílů (*Slova gramatická a zájmena*, Praha 1973, Praha 1980), které vyšly z pera F. Kopečného. Neocenitelným zdrojem vhodných praslovanských i slovanských dokladů mi byla *Základní všeslovanská slovní zásoba* (2. vyd. 1981), kterou sestavil F. Kopečný (se svými spolupracovníky E. Havlovou, H. Plevačovou a A. Mátlem). Některé vhodné doklady mi poskytl i *Úvod do etymologie* autorů A. Erharta a R. Večerky (Praha 1981), kde A. Erhart sice ještě nepřihlíží k nostratické teorii, praví však, že by přijetí jejích závěrů „před etymologií otvíralo zcela nové vývojové perspektivy“, s čímž souhlasíme.

Jako doplnění práce – nepatřící vlastně již do výkladů o praslovanštině – jsou stručné výhledy do vývoje jednotlivých slovanských jazyků, opírající se jednak o mé vlastní již citované studie, jednak o připomenutý Horálkův *Úvod do studia slovanských jazyků*, práce Z. Stiebera, G. Y. Shevelova, Kopečného již citovanou

Základní všeslovanskou slovní zásobu a další běžné příručky a monografie (včetně mých vlastních) o historickém vývoji jednotlivých slovanských jazyků, které zde všechny nemůžeme vyjmenovat. Některé z nich jsou uvedeny v seznamu literatury.

V závěru bych rád vzpomněl svých zesnulých univerzitních učitelů F. Trávníčka, B. Havránka, V. Machka, A. Kellnera, J. Kurze, F. Wollmana aj., kteří ve mně před více než 40 lety (1938–1939 a 1945–1947) vzbudili zájem o slavistiku a srovnávací jazykovědu a dali mi tak vlastně podnět i k napsání této práce.

V květnu 1983

Arnošt Lamprecht

Poznámka. V práci se záměrně nezabýváme složitými otázkami pravlasti Slovanů a jejich etnogenezi, neboť by nás to odvádělo od vlastních jazykových výkladů. Nicméně si dovoluujeme po napsání celé práce aspoň tuto dodatečnou poznámku.

Pravlast Slovanů a jejich pozdně indoevropských předků byla nepochybně v různých dobách jazykového vývoje různá. W. Mańczak v práci z r. 1981 (*Praojczyzna Słowian*) na základě jazykového rozboru paralelních biblických textů dokazuje, že Slované sídlili na jihozápad od Baltů a na jihovýchod od Germánů, tj. na území nynějšího Polska. Podle našeho mínění měli Slované nebo jejich předkové (před zakončením etnogeneze) kontakty i s jazyky iránskými.

Pokud jde o etnogenezi, vyslovil archeolog Zdeněk Váňa názor, že etnogeneze Slovanů byla dovršena „těsně předtím, než začaly jejich velké migrace, jež bychom mohli považovat za známku dozrání celého procesu. Obtíže s etnickým určením kulturních skupin mezi Odrou a středním Dněprem (przeworská, černachovská, zarubiněcká) v době římské vyplývají z toho, že se všechny ve svých styčných oblastech podílely na zrodu nového etnika, na procesu, jež například Keltové nebo Germáni měli již dávno za sebou. Ze všech členů indoevropské rodiny se Slované zformovali jako poslední; proto také mohl jejich historický nástup působit tak mladistvou silou. Jen tak můžeme pochopit, že se v 6. století (po r. 500) objevují najednou jako jedolitá jazyková masa a že se například na rozdíl od germánských skupin, které prodělaly delší vývoj, jazykově diferencují velmi pozdě – mezi 9.–13. stoletím (v této době vznikla např. jazyková hranice česko-polská, pozn. naše) – a zůstávají si podnes podstatně bližší než národy jiných indoevropských větví“ (srov. Z. Váňa *Svět dávných Slovanů*, Praha 1983). Nové etnikum se podle Váni formovalo na rozmezí několika velkých jazykových skupin, tj. Baltů na severu, Germánů na západě, iránských Sarmatů na východě a v menší míře i jiných skupin (Keltů, Tráků a snad i Ilyrů). Největší účast na etnogenetickém procesu měli podle Váni Baltové, tj. podle nás pozdně indoevropské protobaltské (baltoslovanské) jazykové společenství (patrně nářečně poněkud diferencované), z něhož se slovanština vlivem ostatních na etnogenezi se podílejících složek vyčlenila jako nový, poměrně jednotný celek. Po vydělení slovanštiny nezůstala jako zbytek jednotná prabaltština, nýbrž jen stará prušťina, litevština a lotyšština, jež jsou tak na stejné úrovni s praslovanštinou.

Váňův názor na pozdní etnogenezi Slovanů se tak shoduje s naším názorem na vznik tzv. „klasické praslovanštiny“ v letech 400–800 n. l., kdy se provedly všechny typické praslovanské změny (zákon otevřených slabik, palatalizace, monoftongizace, vznik nosových samohlásek, tzv. metateze likvid). Jazyk se za etnickým vývojem vždy o něco opožďuje. Vznik „klasické praslovanštiny“ je také ve shodě i s objevením vlastního názvu Slovanů (Slověňů) ve znění *Sklavinoi*, *Sclavini*, *Sclaveni* atd. v historických zprávách ze VI. století (po r. 500) a ze stol. následujících.

V. N. Čekman soudí (*Issledovanija po istoričeskoj fonetike praslavjanskogo jazyka*, Minsk 1979), že praslovanská tendence k otevřeným slabikám (s níž další změny souvisejí) byla způsobena tím, že předcházející období bylo obdobím intenzivní interference v důsledku substrátových kontaktů nebo jazykového míšení (s. 144). Bylo by to v souladu s tím, že etnogeneze Slovanů byla dovršena nedlouho předtím, jak bylo řečeno výše.

Na závěr našich dodatečných úvah bychom mohli ve shodě s názory Z. Váni říci, že poslední pravlast Slovanů, v níž byla dovršena jejich etnogeneze, byla na sever od Karpat s neurčitými hranicemi na východě i západě (mezi středním Dněprem a povodím střední a horní Visly a snad i Odry).

Dodatečná poznámka. Po odevzdání práce do tisku se mi dostala do ruky studie *Jazyk v prostřanstve i vremeni (K probleme glottogeneza slavjan, Moskva 1983)*, jejímž autorem je V. V. Martynov. Autor se v ní zabývá iránskou (VI. – V. stol. př. n. l.) a hlavně italskou složkou (XII. – IX. stol. př. n. l.) v slovní zásobě praslovanštiny. Za italskou složku považuje např. slova *golqbb, qgqbb, palqcb, sekya* atd. (celkem 25 – 35 slov). Tyto složky (ingredienty) zasáhly podle autora západní část protobaltského areálu, na jehož části se podle nás později v letech 400 – 800 n. l. (tj. o 1600 – 2000 let později) vytvořila tzv. klasická praslovanština. Práce je zajímavá, týká se však procesů, které vzniku praslovanštiny předcházely. Tzv. klasické praslovanštiny a jejího konečného dotvoření a vývoje (jemuž jsme sami věnovali hlavní pozornost) se Martynovova studie netýká, ač praslovanské příklady jsou uváděny v klasické podobě z rozhraní VIII./IX. stol. n. l. (srov. už uvedené *golqbb, qgqbb, palqcb*). Tu by bylo někdy vhodnější uvést rekonstruovanou podobu starší (nevznikly by tak paradoxy jako psl. *tylo* > germ. *tila*, psl. *tyñ* > germ. *tün* atp.). Bohužel jsme už k této práci nemohli zaujmout své stanovisko a kriticky zhodnotit její příklady a závěry.

V březnu 1984

A. L.

